

शाला सुटलेल्या कमलची कथा..

माण देशी
फौंडेशन

प्रस्तावना

आज भारतात, महिला सक्षमीकरणाकरिता अनेक ठोस पाऊले उचलली गेली आहेत. तरीही बरेचदा असे दिसून येते की लोकांच्या मानसिकतेत अजून पुरेसा बदल घडलेला नाही. त्यामुळे बालविवाह, स्त्री शिक्षण, मुलींचे संगोपन, योग्य वयात घ्यायची काळजी, मुलामुलींमध्ये होणारा भेदभाव, मुलींवरील अत्याचार, हे प्रश्न आजही ऐरणीवर आहेत. आर्थिक दृष्ट्या मागास समाजात तर हे प्रश्न अधिकच बिकट होत जातात.

हे प्रश्न सोडवायचे असतील, तर या प्रश्नांच्या मुळाशी जायला हवे. त्यासाठी, माणदेशी ने सातारा जिल्ह्यातील विविध भागातील आर्थिक व सामाजिक दृष्ट्या मागास महिलांशी संवाद साधला. हया संवादातून असे लक्षात आले, की वरील सर्व प्रश्न हे एकमेकात गुंतलेले आहेत आणि मुलींना शिक्षणापासून लांब ठेवल्याने यातील बरेचसे प्रश्न उद्भवतात. त्यामुळे स्त्री सक्षमीकरण सफल करण्यासाठी मुलींचे शिक्षण हा आणि फक्त हाच एक मार्ग आहे.

आज पर्यंत अनेकांनी हा निष्कर्ष काढला, पण या पुस्तकाद्वारे, माणदेशी अजून एक पाऊल पुढे जात आहे. आर्थिक व सामाजिक दृष्ट्या मागास समाजांमध्ये जागरूकता निर्माण करण्यासाठी माणदेशीने सकारात्मक पुढाकार घेतला आहे. ज्यांच्यासाठी माणदेशीने या कामाचा विडा उचलला आहे, अशा समाजातील व्यक्तींच्या स्वतःच्या अनुभवांवरून हे पुस्तक तयार झाले आहे.

"शाला सुटलेल्या कमलची कथा.." या पुस्तकात, शिक्षण तुटल्याचे काय परिणाम मुलींना सोसावे लागतात, याबाबत माहिती आली आहे. यामध्ये शिक्षणाचे महत्व, बालविवाहाचे दुष्परिणाम, आरोग्य आणि स्वच्छता, वगैरे मुद्यांचं विश्लेषण आले आहे.

माणदेशीच्या अध्यक्षा श्रीमती. चेतना सिन्हा यांच्या मार्गदर्शनाखाली, संस्थेच्या कार्यकारी विश्वस्त, सौ. रेखा कुलकर्णी व प्रशासन अधिकारी, सौ. वनिता शिंदे यांच्या सक्रीय सहभागातून या पुस्तकाची निर्मिती केली गेली आहे. या निर्मिती प्रक्रियेत, माणदेशीच्या सर्व शाखा प्रमुखांचे मोलाचे सहकार्य लाभले आहेच, तसेच मा. हेतल पाठक यांचे सहकार्य अतुलनीय आहे. या पुस्तकाचे शब्दांकन रिमा अमरापूकर यांनी केले आहे.

एकात्मिक लोकसंख्या व विकास प्रकल्पात लोकांचा सहभाग अधिक वाढविण्यात, प्रशिक्षण साहित्य म्हणून या पुस्तकाचे योगदान वाखाणण्याजोगे राहील यात काहीच शंका नाही.

शोभा आणि कमल यांची मैत्री

शोभा आणि कमल या दोघी जिवाभावाच्या मैत्रिणी होत्या. दोघींची घरची परिस्थिती खूप वेगवेगळी होती. कमलच्या घरची परिस्थिती गरिबीची होती. ती झोपडपट्टीत रहायची. तिचे आई वडील मोल मजुरी करायचे. ते शाळा शिकलेले नव्हते. तिला एक लहान भाऊ पण होता. या उलट शोभाच्या घरची परिस्थिती चांगली होती. आई वडील शिकलेले होते. शोभा त्यांची एकुलती एक लाडकी मुलगी होती. ती चांगल्या वस्तीत रहात होती. शोभा आणि कमलची मैत्री अगदी घट्ट होती. दोघीही एकत्रच शाळेत जायच्या. एकमेकींबरोबर खूप खेळायच्या. दोघींनाही नवनवीन गोष्टी शिकण्याची आवड होती. म्हणून त्या नेहमी शाळेत जायच्या. कधीही शाळा बुडवायच्या नाहीत. दोघीही सातवीच्या वर्गात शिकत होत्या.

- मुलांना शाळेत पाठवणे तुम्हाला गरजेचे वाटते का ?
- मुलांना शाळेत पाठवण्याचे काय फायदे आहेत ?
- तुम्हाला तुमच्या मुलांचं भविष्य कसं दिसतं ?

शोभा आणि कमल यांची मैत्री

कमलची शाळा घरकामामुळे सुटली०

कमलचे आई वडील मोल मजुरी करायचे. रोज कामावर गेलं तरच खायला मिळणार अशी त्यांची परिस्थिती होती. त्यामुळे कमलच्या लहान भावाला सांभाळणं त्यांना अवघड जाऊ लागलं. म्हणून त्यांनी कमलला शाळेत न जाता घरी रहायला सांगितलं. कमलनी त्यांना सांगितलं की, "मला शाळेत जायला खुप आवडतं, तिथे नवीन काहीतरी शिकायला मिळतं, खेळायला मिळतं, खायला मिळतं..." पण तिच्या आई—वडिलांनी तिचं काहीच ऐकलं नाही आणि तिला भावाला सांभाळायला घरीच ठेवलं.

- आपल्या मुलांनासुध्दा कमलसारखेच शाळेतुन काढले जाते का?

कमलची शाळा घरकामामुळे सुटली

शाळा सोडल्यावर....

शाळा सोडल्यावर, कमल घरीच असायची. ती लहान भावाला सांभाळायची, जेवण बनवायची, वडिलांना त्यांच्या कामात मदत करायची. तिला खेळायला वेळच मिळायचा नाही. उलट घरच्या सर्व जबाबदा—या तिच्यावर पडल्या. जबाबदा—यांमुळे तिच्या मनावर ताण येऊ लागला आणि ती उदास राहू लागली.

- तुम्ही तुमच्या आजूबाजूला अशी कोणी कमल पाहिली आहे का ?

शाळा सोडल्यावर....

कमलला व्यसन कसं लागतं ?

कमल शाळा सोडून घरीच असते. ती तिच्या आईला गुटखा खाताना आणि वडिलांना दारु पिताना दररोज बघत असते. तिला सुध्दा गुटखा खाऊन बघायची इच्छा होते. हळूहळू तिला गुटख्याची सवयच लागते.

कमलच्या मनावर खूप ताण असतो. ती आई—वडिलांना सांगते की, “तिला शाळेत जावंसं खूप वाटतं, कारण तिथे तिला खेळायला मिळतं, शिकायला मिळतं, आणि खायला पण मिळतं. तिची मैत्रीण शोभा रोज शाळेत जाते. शाळेत कॉम्प्युटर पण शिकवतात”. पण तिचे आई वडील ऐकत नाहीत. तिला घरीच रहावं लागतं. पैश्यांच्या ओढाताणीमुळे, कमलच्या आई—वडिलांमध्ये सतत भांडणं, मारहाण होत असते. ती हे सगळं बघत असते. यामुळे पण कमलच्या मनावरचा ताण अजून वाढत जातो आणि ती व्यसनाच्या अजूनच आहारी जाते.

- आपल्या घरी पण व्यसनाच्या सवयी आहेत का ?
- आपल्याला व्यसन करताना बघून, आपली मुले पण व्यसन करतात का?

कमलला व्यसन कसं लागतं ?

कमलची तब्येत खराब होते

कमलचं वाढीचं वय असतं. पण घरची परिस्थिती ओढाताणीची. घरातलं वातावरण वाईट असतं. तिच्यावरच्या कामाच्या जबाबदा—यांमुळे तिच्या मनावर ताण असतो. या सगळ्यामुळे तिला व्यसन लागतं. या सगळ्याचा परिणाम तिच्या शारीरिक वाढीवर क्षायला लागतो. तिच्या अंगातलं रक्त कमी क्षायला लागतं. डोकेदुखी, अशक्तपणा, डोळे फिके पडणे, चक्कर येणे असे त्रास सुरु होतात. तरीही, ती तिच्या कामाच्या जबाबदा—या पार पाडत राहते.

- कमलची अशी अवस्था का झाली ?
- तुमच्या मुलांमध्ये कमल सारखी लक्षणे दिसतात का ?
- अशी लक्षणे दिसतात, तेहा तुम्ही काय करता ?

कमलची तब्येत खराब होते

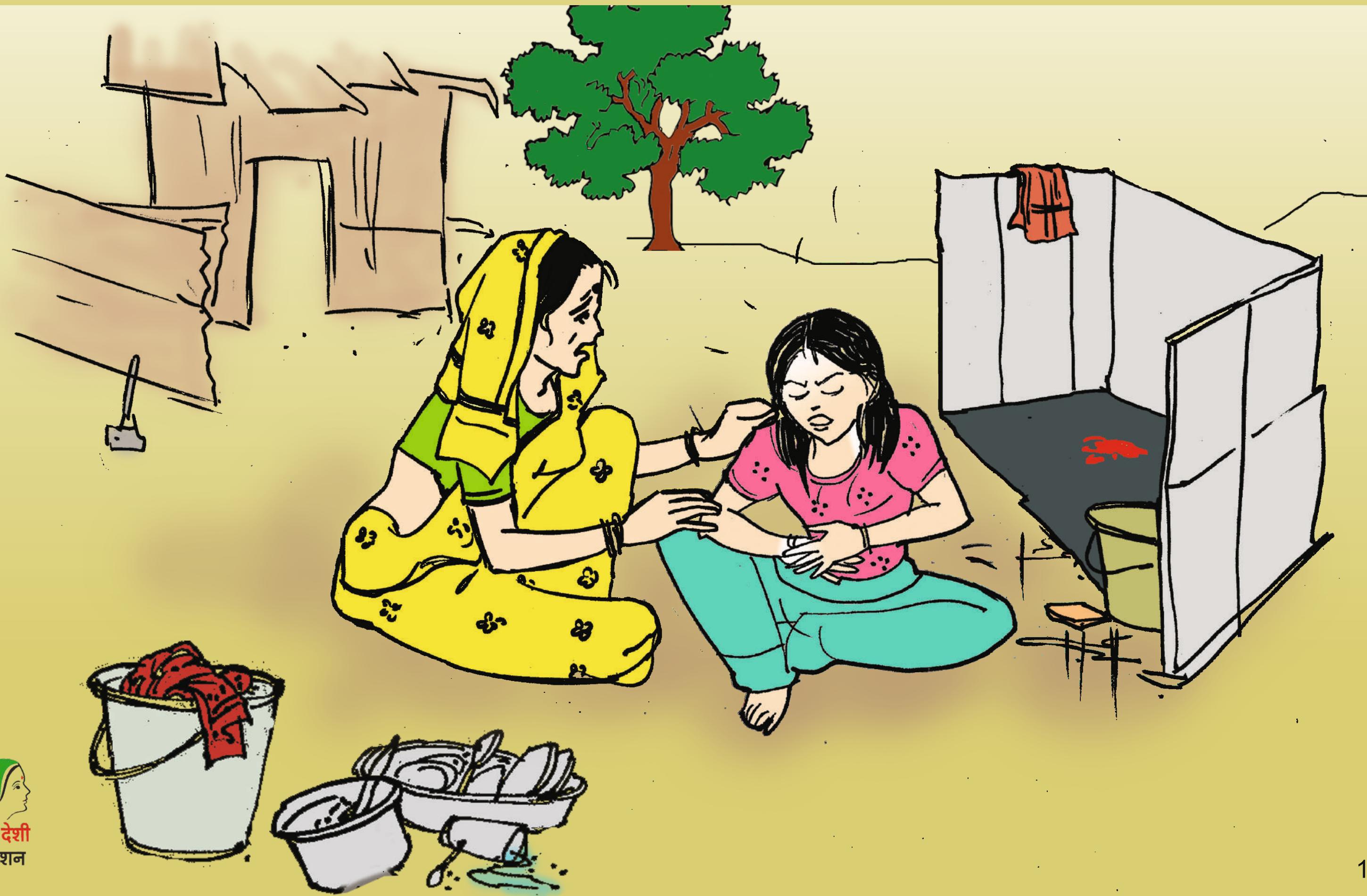
कमल वयात येते

एके दिवशी कमलच्या पोटात दुखायला लागतं आणि अंगावरून रक्त पण जातं. तिला पाळी आलेली असते. याबद्दल आधी काहीच माहिती नसल्यामुळे, ती घाबरते. तिच्या आईनेही तिला याबद्दल काहीच कल्पना दिलेली नसते. ती आईला सांगते. आई तिला सांगते, “वाढत्या वयात असं होतंच. तू आता मोठी झालीस.” एवढं बोलून आई विषय संपवते. ती कमलला व्यवस्थित माहिती देत नाही. आहार आणि स्वच्छते बद्दल काही सांगत नाही. कमल फक्त 14 वर्षांची असते. कमलला या गोष्टींच महत्व समजत नाही. कमलला पाळी आली, आता मुलगा शोधून तिचं लग्न लावलं पाहिजे, असं कमलचे आई वडील ठरवतात.

- मसिक पाळी येण्याआधी तुम्ही तुमच्या मुलींना त्याची माहिती देता का ?
- मसिक पाळी दरम्यान, स्वच्छते बाबत काय काळजी घ्यावी, या बद्दल तुमच्या मुलींना सांगता का ?

कमल वयात येते

कमलचा विवाह होतो

कमल वयात आल्यामुळे, तिच्या आई-वडिलांना भिती वाटायला लागते कि, तरुण पोरं तिची छेड काढतील. मुलीला असुरक्षित ठेवण्यापेक्षा, तिचं लग्न लावलेलं बरं, असा ते विचार करतात. त्यांना जबाबदारीतून मोकळं व्हायचं असतं. कमलला न विचारता, ते रोहिदास नावाच्या मुलाशी तिचं लग्न लावतात. रोहिदासचं वय 16 आणि कमलचं वय 14, एवढंच असतं. कमी वय असल्यामुळे दोघांची ही मानसिक व शारीरिक वाढ पूर्ण झालेली नसते.

- मुलामुलींचे लग्नाचे योग्य वय किती ?

मुलाचे वय 21 वर्षे आणि मुलीचे वय 18 वर्षे. या वयात त्यांची शारीरिक व मानसिक वाढ पूर्ण झालेली असते.

कमलचा विवाह होतो

रोहिदास ची कहाणी

रोहिदास 4 इयत्ताच शिकला. तो चौथीत असतानाच त्याचं कुटूंब स्थलांतरित झालं. तो लहानपणापासून कामावर जात होता. म्हणजेच तो बाल मजूर होता. आई—वडिलांसोबत मजुरी करता—करता तो कारखान्यात कामाला लागला. लहान वयापासून कामाचा ताण घेतल्यामुळे रोहिदासला दारुचं व्यसन लागलं. 16 व्या वर्षाचं त्याचं कमलशी लग्न झालं. तो संसारात अडकला. लग्नाच्या पहिल्याचं वर्षात त्यांना मुलगी पण झाली.

- कमी वयात लग्नाचे काय दुष्परिणाम होतात ?
- शिक्षण सोडून, लहान वयात कामाला लावून, तुम्ही त्यांचे बालपण हिरावताय का ?

रोहिदास ची कहाणी

कमलचे व तिच्या बाळाचे कुपोषण

आधीच कमलच्या अंगात रक्त कमी झालेलं होतं, त्यात सासरच्या गरीब परिस्थितीमुळे, गरोदरपणात कमलला सकस आहार मिळाला नाही. वेळेवर इंजेकशन न घेतल्याने, रक्ताच्या गोळ्या (लोहयुक्त गोळ्या) न खाल्ल्यामुळे तिची तब्येत अजूनच खराब झाली. मूल झाल्या—झाल्या आईचं पहिलं दूध येतं, ते चीकयुक्त असतं. ते प्यायल्यामुळे बाळाची रोगप्रतिकारक शक्ती वाढते. कमलच्या बाळाला पहिलं दूध मिळाल नाही. त्यामुळे तिचं बाळ सारखं आजारी पडायचं. पाळणा लांबवून दोन मुलांमध्ये अंतर ठेवता येतं. हे सुध्दा कमल आणि रोहिदासला माहिती नव्हतं. त्यामुळे कमलला दुस—यांदा दिवस लगेचच राहिले. आधीच अशक्त असलेली कमल आता कुपोषित झाली. तसंच आईचं दूध न मिळाल्यामुळे, कमलचं पहिलं बाळ सुध्दा कुपोषित झालं.

- तुम्ही गरोदरपणात काय काळजी घेता ?

कमलचे व तिच्या बाळाचे कुपोषण

बाल—मृत्यू

दुस—या खेपेला पण कमलला सकस आहार मिळाला नाही, औषधं, गोळया मिळाल्या नाहीत. कमल कुपोषित झाली. दुस—या बाळाला तिला व्यवस्थित स्तनपान सुध्दा करता आले नाही. बाळाला पहिले दूध मिळाले नाही. बाळाला लसीकरण सुध्दा केले नाही. त्यामुळे बाळाची रोगप्रतिकारक शक्ती खूपच कमी झाली. कुपोषण आणि आजारपण, यामुळे मुलाचा मृत्यू झाला.

- दोन मुलांमध्ये किती अंतर असावं असं तुम्हाला वाटतं ?
- बाळाला पहिलं दूध पाजलं जातं का ?

बाल—मृत्यु

रोहिदास आजारी पडला

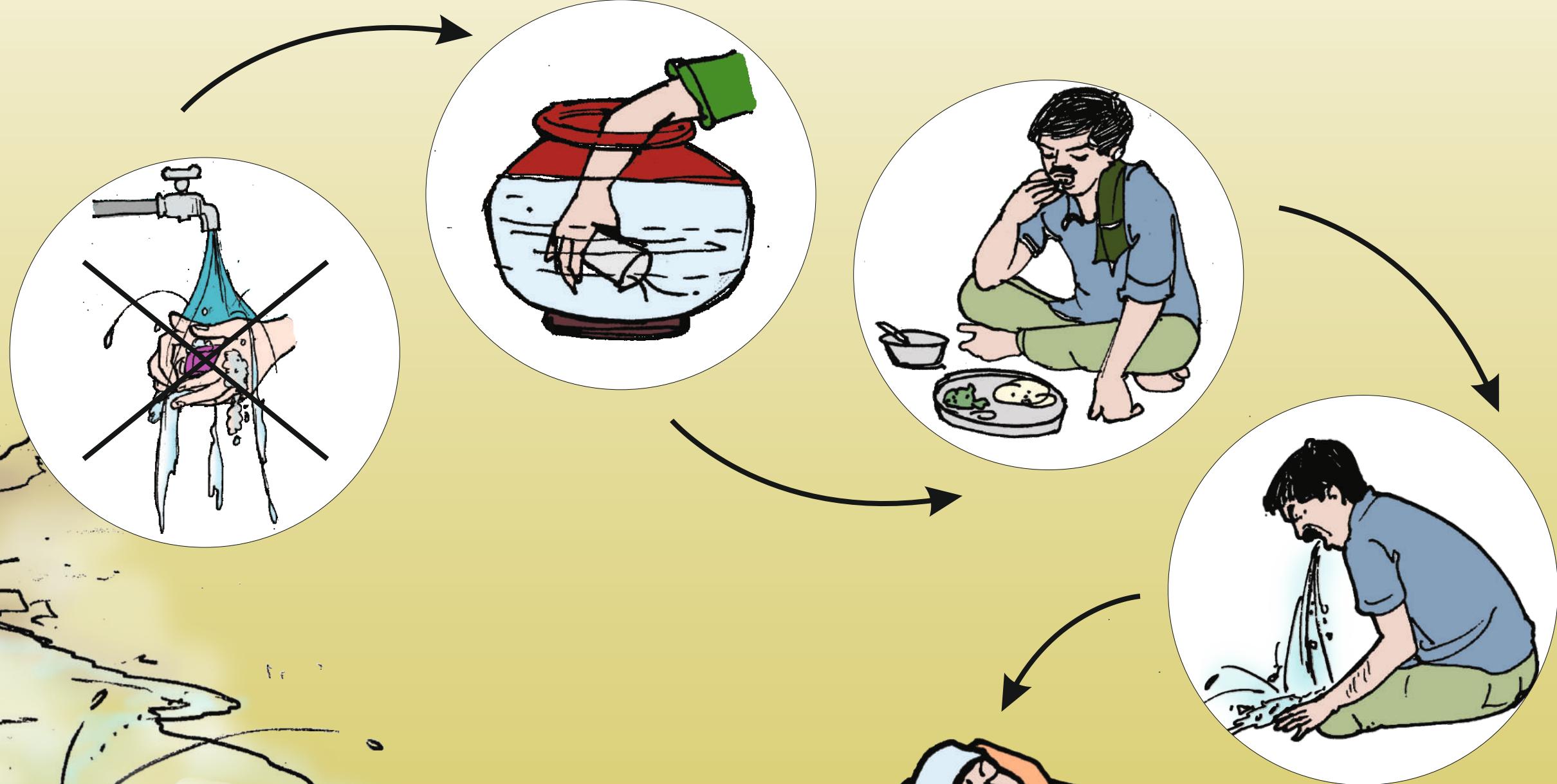
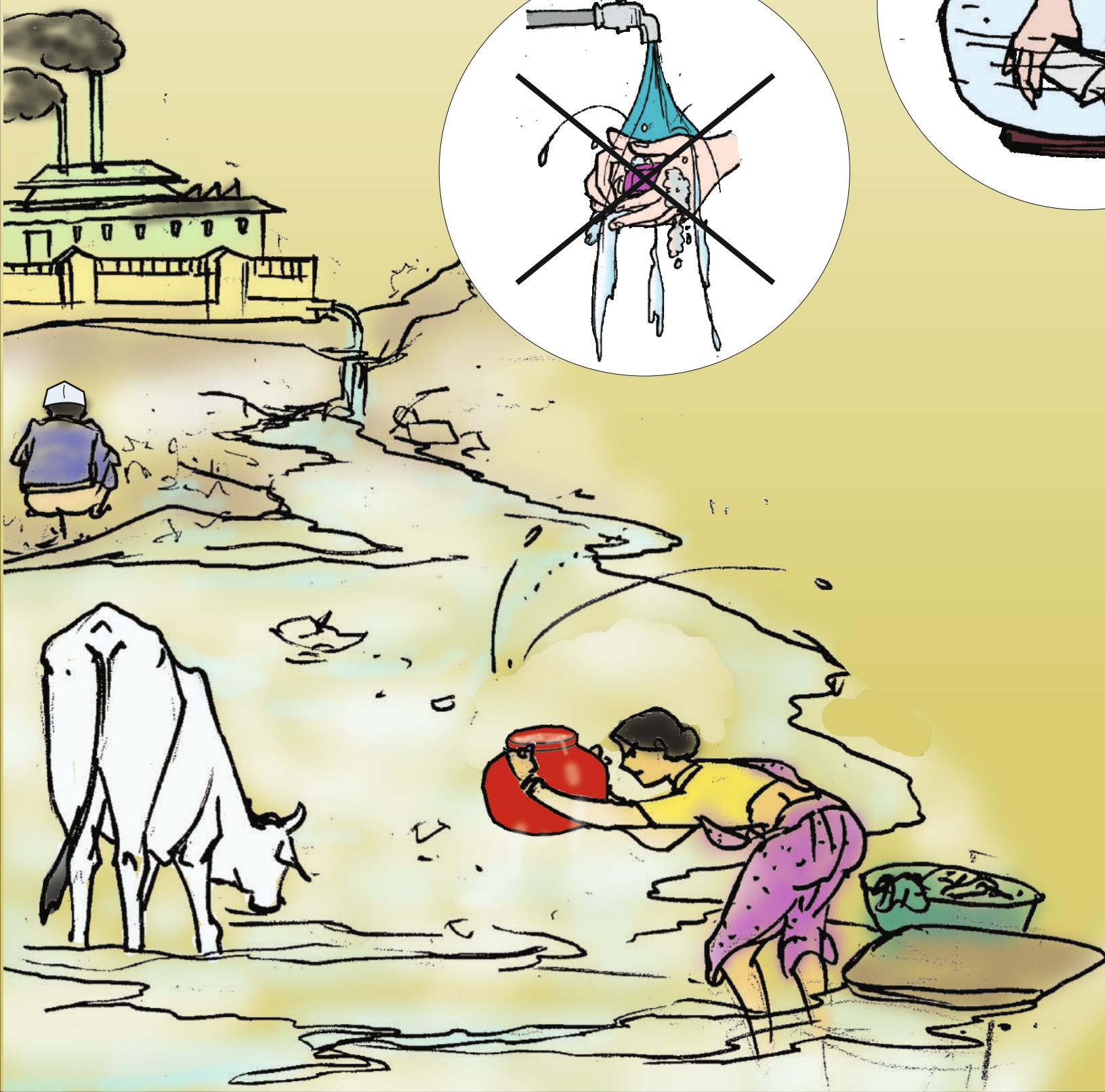
कमल आणि रोहिदासचं घर अत्यंत गलिच्छ वस्तीत होतं. तिथे जवळचं एक नाला होता. तिथेच त्या वस्तीतले लोक शौचाला जात होते. जवळच्या कारखान्यातलं सांडपाणी पण त्याच नाल्यात सोडलं जायचं. कमलच्या घरी धुण्याभांडयाला तेचं पाणी वापरलं जात होतं, आणि जेवण बनवायला, प्यायला पण तेच पाणी वापरलं जायचं. पाणी न उकळता प्यायलं जात होतं. हात न धुता, वगराळं न वापरता माठात / कळशीत हात बुडवून पाणी घेतलं जात होतं. त्यामुळे रोहिदासला कॉलरा ची लागण झाली.

- आजारी न पडण्यासाठी कोणती काळजी घ्यावी ?

रोहिदास आजारी पडला

माण देशी
फौंडेशन

कमल आजारी पडते

कमल आणि रोहिदासच्या घरा जवळ उघडी नाले आणि गटारं होती. त्यामुळे तिथे मच्छरांचं प्रमाण जारत होतं. त्यात, कमलच्या घराच्या आजूबाजूला, जुन्या टायरमध्ये आणि नारळाची करवंटी वगैरे कच—यात सतत पाणी साठून रहायचं. अशा पाण्यात मच्छरांची पैदास वाढते. खूप मच्छर असल्यामुळे, कमलला मच्छर चावून तिला मलेरिया झाला.

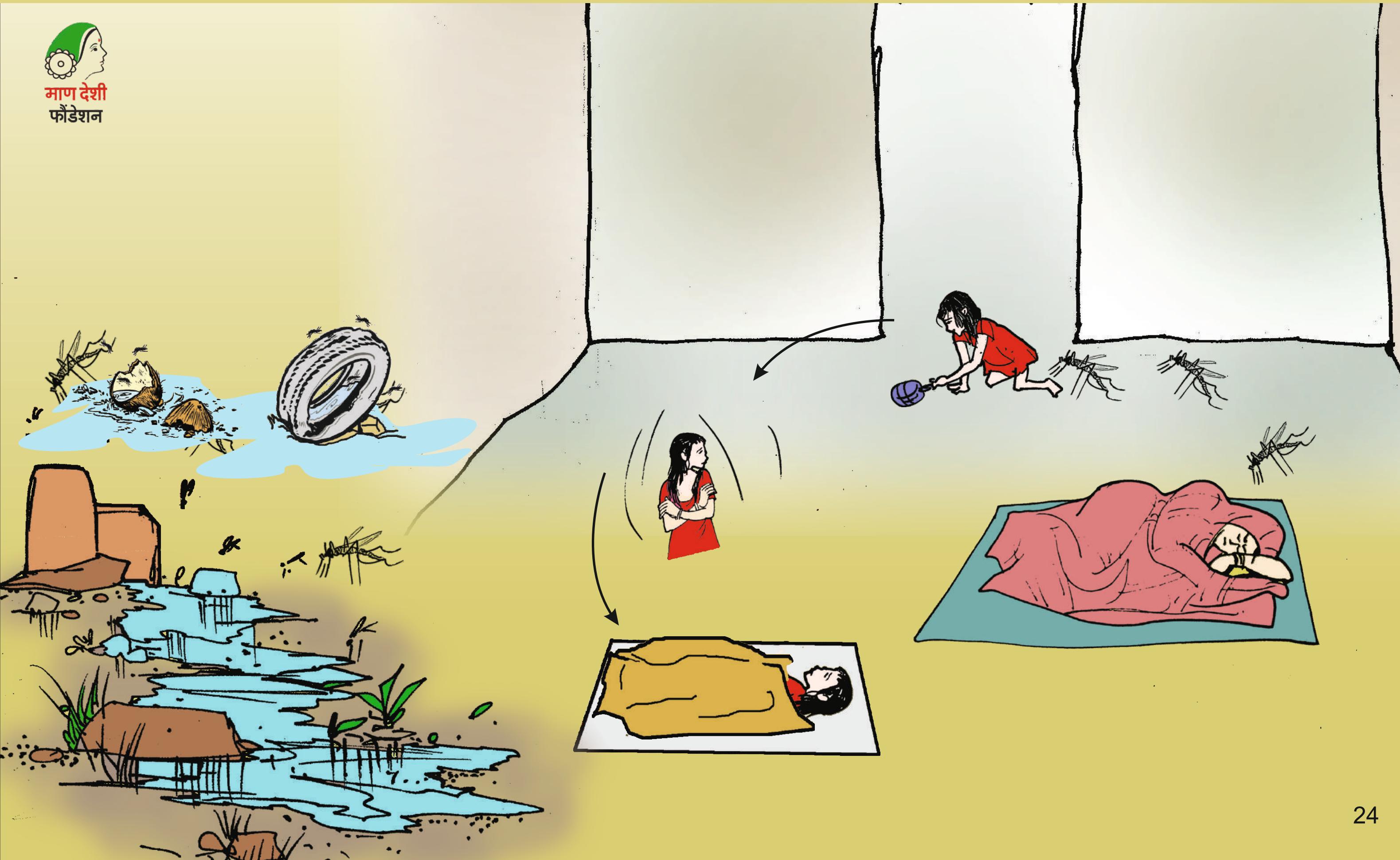
- तुमच्या परिसरात जारत प्रमाणात मच्छर कशामुळे होतात ?

कमल आजारी पडते

माण देशी

फौंडेशन

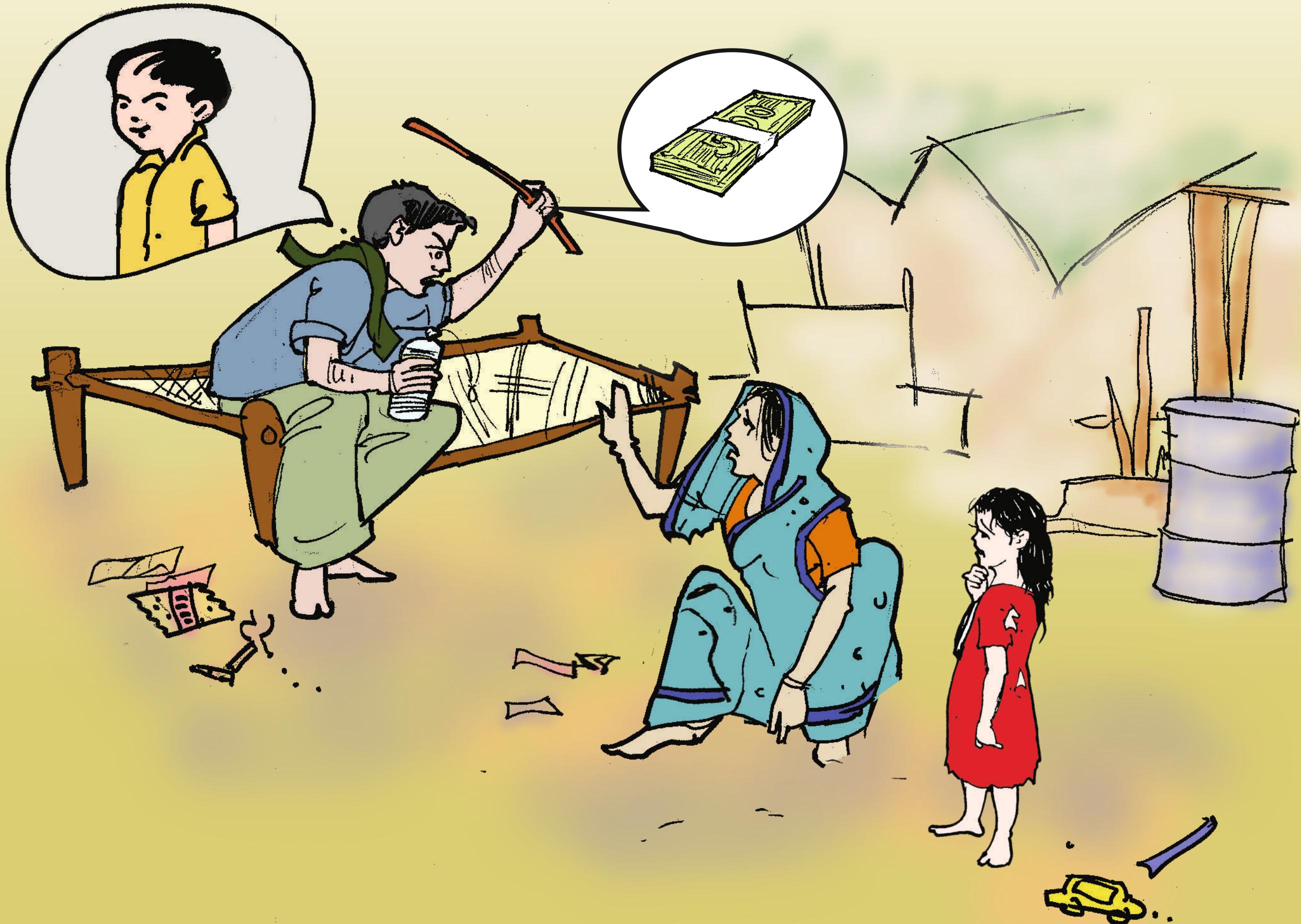

कमल आणि रोहिदासमध्ये भांडण होते

आजारपणामुळे रोहिदासचे काम सुटले. त्याचं व्यसन अजूनच वाढत गेलं. त्यामुळे घरात खर्चायिला पैसा पण कमी पडू लागला. रोहिदासला कमलकडून मुलाची अपेक्षा होती. कमलनी त्याला सांगितलं, कि ती खूप अशक्त आहे, म्हणून तिला लगेच मूल होऊ देणं शक्य नाही. नाहीतर पुन्हा मूल कुपोषित जन्माला येईल. रोहिदासने कमलचं म्हणणं समजावून घेतलं नाही. त्यांच्यात भांडण व्हायला लागले. रोहिदास कमलला मारहाण करायला लागला.

कमल आणि रोहिदासमध्ये भांडण होते

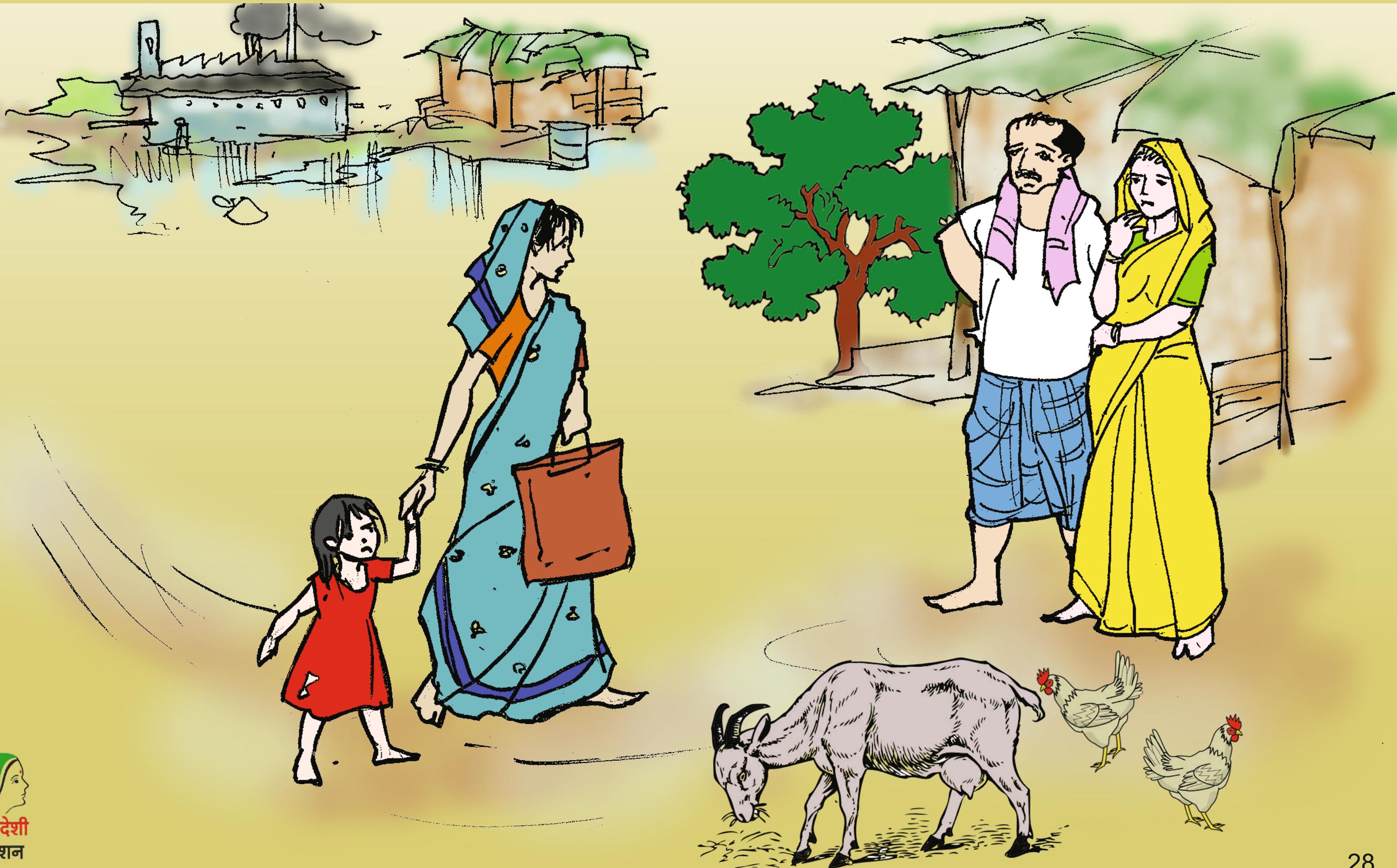

कमल रोहिदासच्या वागण्याला कंटाळते

कमल रोहिदासच्या भांडणाला आणि मारहाणीला कंटाळून, मुलीला घेऊन
माहेरी गेली.

कमल रोहिदासच्या वागण्याला कंटाळते

शोभा भेटल्यामुळे कमलला खुप आनंद झाला

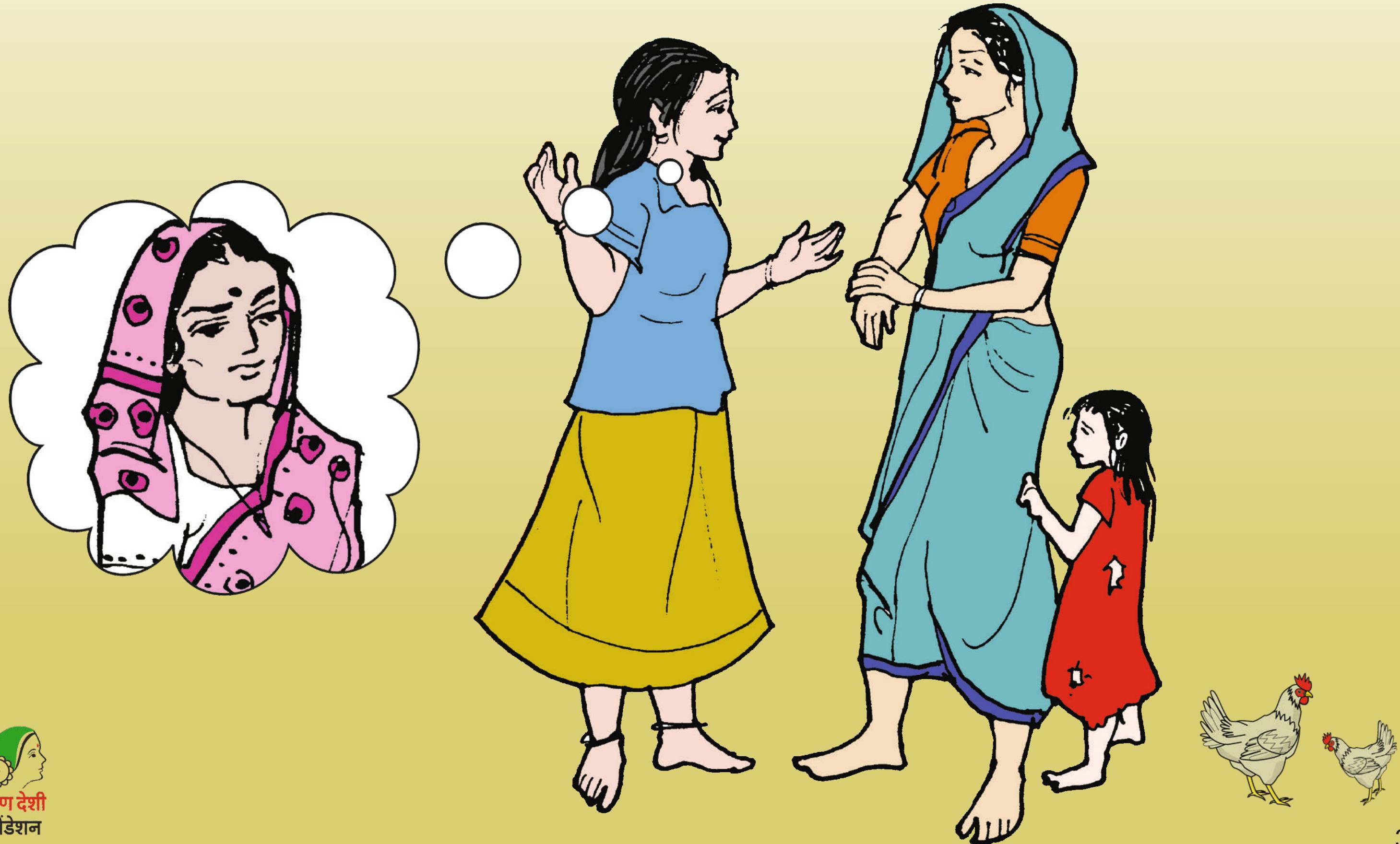

माहेरी गेल्यावर कमलला बालपणीची मैत्रीण शोभा भेटली. शोभा भेटल्यामुळे कमलला खुप आनंद झाला. पण कमलची अवस्था बघून, शोभाच्या पोटात तुटलं. तिने कमलला सांगितलं, की ती कमलला एका मिटींगला घेऊन जाणार आहे. तिथे माणदेशीच्या फिल्ड ऑफिसर येतात. त्या तुला स्वतःची आणि बाळाची काळजी कशी घ्यायची हे तर सांगतीलच, पण तू स्वतःच्या पायावर कशी उभी राहू शकतेस, याबद्दल सुध्दा सांगतील.

तू स्वतः पैसे कमवायला लागलीस आणि पैसा तुझ्या ताब्यात आला, की आपोआप तू स्वतःसाठी आणि स्वतःच्या मुलीसाठी बरंच काही करू शकशील.

हे ऐकून कमलच्या मनात एक नवी आशा उत्पन्न झाली. माणदेशीच्या गीताताईंनी कमलला काय काय सांगितलं, हे बघुया पुढच्या पुस्तकामध्ये कमलचा नवा प्रवास... झानातून प्रगतीकडे.

शोभा भेटल्यामुळे कमलला खुप आनंद झाला

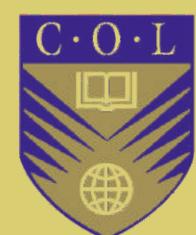

माण देशी फौंडेशन

संपर्क

माण देशी फौंडेशन
म्हसवड, ता. माण, जि. सातारा,
महाराष्ट्र, भारत 415509
फोन नं.: +91 2373 270141/270660
फॅक्स नं.: +91 2373 270788
Visit us: www.manndeshifoundation.org

श्रीमती. चेतना सिन्हा, अध्यक्षा
chetnavsinha@gmail.com
सौ.रेखा कुलकर्णी, कार्यकारी विश्वस्त
rekha.kulkarni12@gmail.com
सौ. वनिता शिंदे, प्रशासन अधिकारी
shindevanita5@gmail.com

COMMONWEALTH *of* LEARNING

GiRLS
Inspire
Learning for
empowerment.

A COL- Mann Deshi Girls Inspire initiative